

Juozas Karaciejus

TRADICIJA PALANKESNĖ
KUNIGAİKŠTYSTEI

Pastaruoju metu ryškėja tendencija ne tik perkainoti per ilgesnį ar trumpesnį laiką susiformavusias vertybes, bet ir keisti kurių ne kurių sąvokų iki šiol vartotus pavadinimus. Iš pirmo žvilgsnio tokia „revizija“ nieko nestebintų ir netgi būtų pateisinama, jeigu prieš tai būtų pateikiami svarūs argumentai, kad keitimas neišvengiamas. Kitais žodžiais tariant, ką nors keičiant, pirmiausia derėtų vadovautis principu „devynis kartus pamatuok, o dešimtą kirpk“, bet ne atvirksčiai. Taip, mano galva, atsitiko ir su *kunigaikštystės* keitimu į *kunigaikštiją*. Keisti pradėta nepasiaiškinus, nei kokia šio termino vartosenos tradicija, nei kokią vietą naujasis pavadinimas užims analogiškų sąvokų sistemoje, nei – pagaliau – argumentuotai įrodyta, kad naujai teikiama *kunigaikštija* tikrai yra geresnė už *kunigaikštystę*. Šiuo konkrečiu atveju, manau, svarbiausi yra du faktoriai: vartosenos tradicija ir sistemiškumas. Kaip tik šių dalykų, mano galva, ir nepaiso *kunigaikštystės* į *kunigaikštiją* keitėjai. Nusiziūrėję į kai kurių prieškarinių istorikų vartotą *kunigaikštiją*, jie nusprendė, kad tik šis vedinys turėtų būti vartojamas. Bet nei į vartosenos tradiciją, nei į jo vietą analogiškų terminų sistemoje neatsižvelgė. O kai pabandoma jiems paprieštarauti ir paprašoma svaresnių argumentų, griebiamasi arba pseudopatriotiškų motyvų, kad *kunigaikštystė*, atseit, įsitvirtinusi vartosenoje sovietiniais metais (taip elgiasi kai kurie istorikai), arba pradedama ieškoti kartais net miglotų ekstralingvistinių bei intralingvistinių aiškinimų (tokia keliu dažniausiai eina kalbininkai)¹.

¹ Daugiau šia tema žr.: „*Kunigaikštystė ar kunigaikštija? Senosios Lietuvos realijų pavadinimų, asmenvardžių ir vietovardžių pateikimo problemos*“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 23, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. 133–135.

Pirmųjų pateikiamus argumentus nesunkiai sugriauna atidesnis žvilgsnis į 1936 metais plačiau visuomenei (o ne siauram istorikų ratui) išleistą Adolfo Šapokos redaguotą *Lietuvos istoriją*, kurioje, atrodo, vis dėlto dažniau vartojama *kunigaikštystė* (plg. p. 49, 51, 62, 67, 76, 80, 92, 105, 119, 133, 142, 149, 154, 159, 161, 179, 184, 187, 201, 216, 238, 257, 449) nei *kunigaikštija* (plg. p. 223, 378–379 (šiuose puslapiuose *kunigaikštija* vartojama bajorų rašto vertimo (gal ankstesnio?) citatoje), 411, 436, 440, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 458). Vadinasi, iš šiek tiek atidžiau pavartytos vadinamosios A. Šapokos *Lietuvos istorijos* apytikslų duomenų irgi galėtume daryti išvadą, kad jos autoriams (išskyrus P. Šležo parašytą šeštąją dalį „Lietuva rusų valdžioje“, p. 440–531) priimtinesnis buvo vedinys *kunigaikštystė*, o ne *kunigaikštija*. Deja, apie tai *kunigaikštiją* siūlantys mūsų istorikai stengiasi nekalbėti. Žinoma, grynai lingvistiniu požiūriu vadovaudamiesi, tokį *kunigaikštystės* pavadinimo įvairavimą šioje knygoje galbūt galėtume aiškinti tuo, kad 1936 metų *Lietuvos istorijos* autoriai, turėdami galvoje palyginti tuo metu dar jauną Lietuvos istorijos mokslą ir dar nenusistovėjusią jo lietuvišką terminiją, visuomenei skirtoje knygoje sąmoningai paliko abi šio termino formas. Bet teigti, kad *kunigaikštystė* tada nebuvo vartojama, nėra visai korektiška. Atvirkščiai, netgi drįsčiau teigti, kad būtent ši knyga nemažai prisidėjo, jog vėliau, jau okupacijos metais, *kunigaikštystė* visuotinai įsigalėjo, darniai įsiliedama į tos pačios darybos istorikų vartojamų terminų *karalystė*, *hercogystė*, *grafystė* sistemą (plg. Jūratės Kiaupienės, Jono Klimavičiaus, Zigmanto Kiaupos išsakytus argumentus²).

Tiesa, *kunigaikštijos* šalininkai čia tuojau pat galėtų prikišti, kad išeivijos istorikai dažniau (bet, rodos, ne visuotinai) vartojo vedinį *kunigaikštija*. Kodėl, pasitraukę į Vakarus, jie pasirinko *kunigaikštiją*, kol kas sunku tiksliai pasakyti. Galimas daiktas, kad norėdami atsiritoti nuo okupuotos Lietuvos istorikų, savo darbuose vartojusių tik *kunigaikštystę*, išeivijos istorikai „grįžo“ prie nepriklausomybės laikais

² *Ibid.*, p. 130, 132–133, 136, 138.

savo jau vartotos formos *kunigaikštija*, juoba kad, Prano Skardžiaus aiškinimu, priesaga *-ija* „yra tiek gyva, kad su ja kaskart sudaroma vis naujų darinių, net ir ten, kur jų anksčiau nebuvo vartojama. Pvz. dabar sakome ne tik *Lātvija, Lénkija, Rūsija, Vokietijā*, bet paskutiniu laiku net ir *Prūsija, Žemaitijā* [...] vietoj *Prūsai, Žemaičiai*“³. Ir todėl „ši priesaga kartais tam tikram sambūriui ar tam tikrai kieno valdomai teritorijai vadinti yra vartojama ten, kur seniau ir daug kur dar dabar sutinkama priesaga *-ystė*, pvz. [...] *karalija* VKr. I 2 3 3, Vaiž. I 46 || *karalystė, kunigaikštija* DB 8 || *kunigaikštjystė* [...]“⁴. Bet tai tik spėjimas, reikalaujantis papildomų tyrinėjimų.

Antras dalykas, į kurį, manyčiau, būtina atsižvelgti, yra vartosenos tradicija. Saulius Ambrazas nurodo, kad vedinys *kunigaikštystė* „bene pirmą sykį pavartotas Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vladislavo 1641 m. įsakyme: *dideje Kunigaykštijsteje Lietuwos* (PrG 58)“⁵. Taigi jau XVII amžiaus viduryje vedinys *kunigaikštystė* tikrai buvo vartojamas. Daug sunkiau nustatyti, kada lietuvių kalboje jis atsirado. Galima manyti, kad, nusižiūrėjus į *karalystę*⁶, lietuvių kalboje jis įsitvirtino su krikščioniškų apeigų maldomis⁷. Kaip ten bebūtų, aišku viena, – vedinys *kunigaikštystė* Lietuvos valstybės pavadinime turi palyginti ilgą tradiciją. Tą patvirtina ir vėlesni XVIII a. raštai, kurių, atsinešę iš mokyklos suolo įkaltą neigiamą nuomonę,

³ Pranas Skardžius, *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1943, p. 81.

⁴ *Ibid.*, p. 81–82.

⁵ Saulius Ambrazas, *Daiktavardžių darybos raida*, [d.] 2: *Lietuvių kalbos vardažodiniai vediniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, p. 70.

⁶ Šis vedinys pirmą kartą užfiksuotas XVI a. pirmuoju ketvirčiu datuojamame seniausiame rankraštiniame poterių tekste: *athaįki tava karaliftija* „ateiki tavo karalystė“. Žr.: Jurgis Lebedys, Jonas Palionis „Seniausias lietuviškas rankraštinis tekstas“, in: Jurgis Lebedys, *Lituanistikos baruose*, [d.] 1: *Studijos ir straipsniai*, paruošė Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Vaga, 1972, p. 35, 36.

⁷ Vedinys *kunigaikštystė* vartojamas seniausiame išlikusiame katalikų maldyne – Jurgiui Kasakauskui priskiriamo *Rožančiaus* 1681 m. leidime: *DEfimi tukftańcių kartu / tegul tavi pajšłowyna / faldžiaufes Pone JeŹAW fu mielaufe motina tawo / wifi ųweńti Anjolay / Archányolay / galibes / kunigaykųztjftes / Paniftes / Thronay / Cherubinay ir Serafinay*. R 1681 9₅₋₁₀ (čia ir toliau pajuodininimas mūsų – JK).

kalbininkai beveik netyrinėja, nors kiekvienam turėtų būti aišku, kad be XVIII amžiaus raštų nebūtų buvę (gal net tiksliau būtų sakyti, nebūtų reikėję) ir knygnešių, carinės priespaudos metais iš Mažosios Lietuvos gabenusių daugiausia religinio turinio knygas, kurių kalbos pagrindą sudarė XVIII a. katalikiškų raštų kalba.

Iš visų to meto lietuviškų katalikiškų raštų mums šiuo konkrečiu atveju yra svarbus Jurgiui Kasakauskiui priskiriamas *Rozančius Szwečiausios Maryos Pannos, yr Saldziausy Warda Jezus, taypogi apwaykšciojma Katnu Katworyos Ziamayciu Su Madlitwomis yr Giefmėmis ant to ūžužijenciomis*⁸ ir *Altorius duchaunas*.

Rozančius buvo labai populiarus: jo XVII a., kaip spėjama, išėjo 2 leidimai, XVIII a. – 18, o XIX a. (iki 1861 m.) – net 24 leidimai. Iš XVIII a. dabar turime išlikusius tik (labai defektinį) 1727, 1779, 1791 ir 1797 metų leidimus. Išskyrus 1779 m. leidimą, kituose išlikusiuose XVIII a. leidimuose mums įdomiausia yra „MALDA. Kuria Karaley Łanku Karaliftes čiefu waynos ū Swedays, Turkeys, Maŭkoleys ir Totoreys neprieteleys wieras Szwečtos: Bažniciofe Szwečtofe po kozonies baŭŭ atprowinieio ū žmonemis“ R 1727⁹, 161₈₋₁₃; R 1791, 144₉₋₁₄; R 1797¹⁰, 144₁₋₆. Šioje maldoje buvo meldžiamasi: *nie paduok Ponie Karaliftes łanku ir Kunigaykŭstiftes Lietuwos ir Ziemayčiu, neprietelems tiems, kurie Warda tawo S. blužniie, ir Szwečtos Szłowes tawo nie iefzko* R 1727, 162₁₈₋₂₂; R 1791, 145₁₅₋₁₉; R 1797, 145₈₋₁₂.

Kitame populiariame XVIII–XIX a. maldyne, trumpai vadiname *Altorius duchaunas* (toliau – AD), kurio kai kurie leidimai dar vadinami *Aukso altoriumi* (toliau – AA), XVIII a. taip pat buvo spausdinamas panašus tekstas – „Malda Už wifą Karalyfte mufu“.

⁸ Čia pateikiama 13-to leidimo (1779 m.; MAB mf. 604) antraštė, nes 1681 m. (MAB mf. 385) ir 1727 m. (MAB) išlikę egzemplioriai yra be antraštinių lapų.

⁹ 1727 m. leidimo puslapiai nenumeruoti. Čia nurodoma vėlesnė paginacija pieštuku.

¹⁰ Šis leidimas yra puikus pavyzdys, kaip leidėjai visais laikais „pataikauja“ politinei konjunktūrai. Kadangi šis leidimas išėjo jau po trečiojo Respublikos padalijimo, iš šios maldos antraštės „dingo“ *Maŭkoleys* ir liko tik ... „ū Swedays, Turkeys ir Totoreys [...]“ R 1797 144₄.

Nors šio maldyno XVIII a. išėjo 15 leidimų, bet mūsų dienas pasiekė tik 1759, 1778, 1793 metų *Altoriaus duchauno* leidimai bei 1793 ir tikriausiai 1796 metais *Aukso altoriaus* pavadinimu išėję leidimai (pastarasis išlikęs be antraštinio lapo). *Altoriaus duchauno* 1759 ir 1793 metų leidimuose minėtoje maldoje prašoma Dievo:

Ne duok Wiefšpatie neprietelems wirszu gauti, ne daleyšk Karalifste Lenku, Kunigaykšztifstes Lietuwos ir Ziemayčiu kur Warda tawo garbina, ikluti ing nagus bewiernikams neprietelems AD 1759, 121₅₋₁₁; AD 1793, 300₅₋₁₁.

Aukso altoriaus 1793 ir 1796 metų leidimuose šios maldos eilutės šiek tiek paredaguotos, plg.:

Ne duok Pony neprietelems wyrszu gauty, nadaleyšk (Karalifstey Lėku, Kunigaykšztifstey Lietuwos yr Ziamayčiu, kur Warda tawa garbyn) ikluty inagus newiernikams neprietelems AA 1793 120₂₃₋₂₅ – 121₁₋₃; AA 1796, 120₁₀₋₁₄.

Vis dėlto negalima tylomis apeiti 1778 m. *Altoriaus duchauno* ir 1779 m. *Rožančiaus* leidimų, kuriuose atitinkama malda pavadinta „Madlitwa ape ściefliwa pafiwedima Karalifstey mufu“, bet joje Dievo malonės prašoma tik Lenkijos karalystei, o Lietuvos vardas visai neminimas, plg.:

Ne duok Pony neprietelems Karalifstes Lėku, kurie Warda tawo bluźnije, yr ant fźłowes Warda tawo neatbo AD 1778, 111₆₋₉; R 1779, 200₁₉₋₂₂.

Kodėl šių maldynų pamečiui išėjusiuose leidimuose Lietuvos vardas neminimas, sunku pasakyti. Turbūt patikimiausia manyti, kad taip šią maldą galėjo „pataisyti“ teksto rinkėjai, t. y. peršokti eilutę. Tokių „pataisymų“ minėtuose maldynų leidimuose iš tikrųjų pasitaiko. Bet tai jau atskiras klausimas.

Iš visų čia pateiktų pavyzdžių matome, kad *kunigaikštystė* turi palyginti ilgą vartosenos tradiciją; vis dėlto dar reikėtų gerokai pagalvoti, ar tikrai būtina ją keisti *kunigaikštija*, juoba kad, pritariant Jono Klimavičiaus diskusijoje (p. 132) išsakytai nuomonei, žodžio semantiniai niuansai ne visada atitinka darybinių formantų niuansus.

O jeigu jau nuspręsimė *kunigaikštystę* keisti *kunigaikštija*, tai, kaip minėjau, elkimės sistemiškai ir visus priesagos *-ystė* istorikų vartojamus terminus (*karalystė, grafystė, hercogystė*) keiskime priesagos *-ija* vediniais (*karalija, grafija, hercogija*) ir ne tik nekompromituokime savęs eilinių vartotojų (kurių požiūris į kalbininkus dėl panašių skubotų ir silpnokai argumentuotų taisymų nėra jau toks teigiamas) akyse, bet ir nekurkime išimčių vienam žodžiui – *karalystei*.